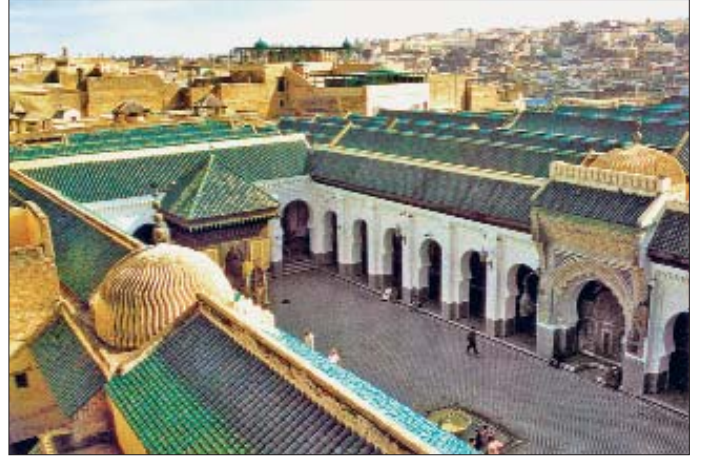

mektedir. Öğrenciler bütün eğitim boyunca özellikle Kur'an eğitimi ve hâfızlıkla dinî ilimler ve Arap dili ağırlıklı bir eğitim görmektedir. 2006 yılı itibarıyla toplam sayıları 499 olan ilkö, orta ve lise seviyesindeki klasik eğitim kurumlarına 22.739 öğrenci devam etti ve 1540 öğretmenin görev yaptı. Okul öncesi öğretimin verildiği küttâblarda 10.183 öğrenci öğrenim gördü. Günümüzde klasik medrese sistemine göre eğitimini sürdüren kurumların en önemlileri Merakeş'te Sîdî Züveyn, Tıtvân'da İmam Şâtıbî, Tanca'da İmam Kurtubî, Vezzân'da İmam Mâlik, Suveyre'de Ebü'l-Berekât medreseleridir. Liseyi bitiren öğrenciler Fas'ta Karaviyyîn Üniversitesi, Dârülbeyzâ'da II. Hasan Camii bünyesindeki Kur'an ilimleri Yüksek Okulu ve Rabat'ta 1968'de kurulan Dârü'l-hadîsi'l-Haseniyye bünyesinde öğrenim görebilmektedir. Fas ve Ağâdir şehirlerinde Karaviyyîn Üniversitesi'ne bağlı İslâm Hukuku fakülteleri, Merakeş'te Arap Dili ve Edebiyatı, Tıtvân'da Temel İslâm Bilimleri Fakültesi mevcuttur. Üniversitedeki toplam öğrenci sayısı 7180, öğretim üyesi sayısı 128'dir. Okul çağındaki nüfusun sadece % 1 kadarının devam ettiği klasik eğitim kurumları mezunlarının sınırlı alanlarda iş bulabilmeleri sebebiyle gün geçtikçe zayıflamaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın kontrolündeki genel eğitim kurumları günümüzde bütün ülkede yaygın olan ve tercih edilen kurumlardır. Buralarda çağdaş programlar uygulanmakta, Fransızca öğretimine önem verilmektedir. Ders programlarında dinî bilgiler de yer almaktadır. 2003-2004 öğretim yılında 29.791 okul öncesi eğitim kurumunda 684.573; 2885 ilkökulda 4.070.182; 1495 ortaokulda 1.161.390 ve 784 lisede 603.907 öğrenci kayıtlıydı. 2009 yılı itibarıyla Fas'ta on beş üniversite bulunmak-

Karaviyyîn
Camii
ve Medresesi -
Fas

tadır. Sömürge döneminde Fransızlar'ca Rabat'ta kurulan Yüksek Öğretim Enstitüsü bağımsızlıktan sonra V. Muhammed Üniversitesi adını aldı ve zamanla Fas'ın en büyük üniversitesi haline geldi. Merakeş'te Kâdî İyâz Üniversitesi, Dârülbeyzâ'da II. Hasan Üniversitesi, Fas şehrinde Sîdî Muhammed b. Abdullah Üniversitesi, Ağâdir'de İbn Zühr Üniversitesi, Kuneytıra'da İbn Tufeyl Üniversitesi, Tıtvân'da Abdülmelik es-Sa'dî Üniversitesi, Miknâs'ta Mevlây Muhammed b. İsmâil Üniversitesi önemli öğretim kurumlarındandır.

Üniversite öncesi eğitim dili devlet okullarında Arapça'dır. Özel eğitim kurumlarında eğitim Fransızca, İngilizce, İspanyolca gibi yabancı dillerde yapılmaktadır. Üniversitelerde eğitim dili fen fakültelerinde genelde Arapça olmakla birlikte hukuk, iktisat gibi bazı fakültelerde her iki dilde eğitim verilmektedir. Yarı özel bir statüye sahip olan ve İngilizce eğitim veren Ahaveyn Üniversitesi dışındaki bütün üni-

versiteler devlete aittir. Bu üniversitelere bağlı meslekî eğitim verilen iki yıllık yüksek okullar da faaliyet göstermektedir. 2003-2004 öğretim yılı verilerine göre üniversitelerde öğrenci sayısı 280.599, öğretim elemanı sayısı 10.069 idi. 2007 yılı itibarıyla Fas'ta genel nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranı % 61'dir. Kadınlarda bu oran % 54 olup özellikle kırsal kesimlerde Millî Eğitim Bakanlığı'nca okuma yazma seferberlikleri ve kız çocuklarının okutulmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Osman el-Ka'âk, *Muḥâdarât fî merâkizi's-se-kâfe fi'l-Mağrib*, Kahire 1958, s. 8-74; Abdüsselâm Ahmed el-Kenûnî, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye fi'l-Mağrib mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ 'İbn 'Atıyye*, Rabat 1401/1981, s. 29-39; Muhammed es-Sâlihi, "Kur'ân fi mu'tayât hadîse havle'l-medârisi'l-'atîka fi Süs", *el-Medârisü'l-ilmîyyetü'l-'atîka*, Muhammediye 1416/1996; Hasan es-Sâih, *et-Târîhu'l-ilmî li-Câmi'ati'l-Karaviyyîn*, Rabat 1997, s. 15-20, 32, 35; İbrâhim Harekât, *Medḥal ilâ târihi'l-'ulûm bi'l-Mağribi'l-müslim ḥatte'l-kam 9/15*, Dârülbeyzâ 1421/2000, III, 28, 38-40, 43-44; Muhammed Cahhâh, *ez-Zevâya, el-müctema' ve's-sulṭa fi'l-Mağrib* (doktora tezi, 2001), Fas Câmîatü Sîdî Muhammed b. Abdullah; *Mücezû ihşâ'iy-yâtü'l-terbiye li's-senetü'd-dirâsiyye*, 2003-2004, Rabat 2004, s. 20, 30, 46, 56, 63; Mustafa Gulfi, *Âliyyâtü te'hîli't-ta'limi'l-'atîk fi ufuki elfeyn ve 'işrin*, Rabat 2006, s. 10, 43, 44, 45; *Kânûnü't-ta'limi'l-'atîk* (nşr. Vizâretü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye el-Mağribiyye), sy. 11.13, Tarih 15/11/1422 h. - 29/01/2002 m., Rabat 2002, s. 2, 3, 59; Muhammed Haccî, "et-Ta'lîm fi 'ahdi'l-Himâye", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, VII, Rabat 1415/1995, s. 2427-2429; Abdülhâdî et-Tâzî, "Karaviyyîn Camii", *DîA*, XXIV, 478-479.

İDRİS BÜVÂNÜ

Srinangapatna'da
Cami Mescid
ve içinde
Kur'an öğrenen
öğrenciler -
Karnataka /
Hindistan

Hindistan ve Pakistan. Hz. Ömer zamanında başlayan, Emevîler döneminde kesin sonuç alınan Sind ve Hindistan fetihleri neticesinde İslâm eğitim ve ilim geleneği çok eski, köklü ve zengin bir kültüre sahip olan

bu bölgeye taşındı. Arap-İslâm hâkimiyeti yıllarında çok sayıda hadis, tefsir, fıkıh ve tarih âlimi bölgeye geldi. Bazı önemli müslüman âlimler bölgeye göçerken Hindistan asıllı yeni müslümanlar da Mekke, Medine, Basra, Bağdat, Kûfe ve Dimaşk gibi İslâm şehirlerine giderek İslâmî eğitim görürken sonra Hindistan'a döndü (Seyyid Süleyman Nedvî, s. 106-172). Gazneliler'in IV. (X.) yüzyılın sonlarında başlayan Hindistan'a yönelik fetih hareketlerinin ardından Bîrûnî gibi büyük ilim adamlarının, Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Hücvîrî, Muînüddin Hasan el-Çiştî gibi edebiyat ve tasavvuf ehlinin Hindistan'daki faaliyetleri ve erken dönemde açılan Gazneli medreseleri buralarda İslâm eğitimi açısından iyi bir zemin hazırladı. Diğer bölgelerdeki ilim ve tasavvuf ehlinin göçe teşvik edilmesi sonucunda bölgede İslâmî eğitim ve öğretim iyice yerleşti ve zamanla derinlik kazandı. Gurlular, Delhi sultanları, Halaciler, Tuğluklular gibi devletler Gazneliler'in eğitimde kurduğu yapıyı daha da güçlendirdi. Özellikle Delhi sultanları döneminde Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden veya Moğol istilâsı yüzünden bu ülkeye sığınan ilim ve fikir adamları burada İslâmî eğitimin ve İslâmî ilimlerin gelişmesine büyük katkı sağladı. Bâbürlüler'in hâkimiyeti ve Ekber Şah'ın saltanatı yıllarında Hindistan'ın tamamı için geçerli olmak üzere bir eğitim sistemi getirildi, ilmi faaliyetler desteklendi. Ekber Şah'tan sonra Hindistan üzerinde Batılılar'ın ve özellikle hıristiyan misyoner cemiyetlerinin tesiriyle Cihangir ve Şah Cihan devrinde İslâmî eğitimde gerilemeler olduysa da Evrengzib döneminde İslâm eğitimi ve öğretimi ciddi bir sıçrama yaptı. Hint alt kıtasında aile içi eğitim çok önemlidir. Özellikle itibarlı müslüman aileler çocuklarının aile içi eğitimine büyük önem verdiler. Bu durum Orta Asya'dan gelip Hindistan'a yerleşen, büyük bir kısmı Türk kö-

kenli ailelerde de görülmektedir. İngilizler'in bölgeye hâkim olmasından önceki dönemde her seviyeden medreselerin büyük bir kısmı devlet destekli faaliyet gösterirken toplumda şöhrat yapmış âlimlerin çabalarıyla medreseler kuruldu. Ayrıca başta Hint alt kıtasında en yerleşik tarikat olan Çiştîyye olmak üzere çeşitli tarikatlar eğitim ve öğretimin her kademesinde yer aldı; Kur'an'ın öğretilmesi ve ezberletilmesiyle (Geylânî, II, 110-170) İslâmî ilimlerin bütün dallarında halka yönelik faaliyetler yürüttü.

İslâmî ve Batılı ikili eğitim sisteminin Ekber Şah'ın saltanatı yıllarında başlamıştır. 1580'lerden sonra Cizvitli Katolik hıristiyanları eliyle, 1700'lerden sonra Protestanlar vârsatısıyla Batı tarzı misyoner okulları açıldıysa da bunlar uzun süre medrese sistemine alternatif teşkil edecek seviyeye ulaşamadı. Ancak Güney Hindistan ve Bengal bölgesinde etkili misyoner okulları görülmektedir. 1813 yılının ardından İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin imtiyaz akdinin bazı maddelerinde yapılan değişikliklerle Batı tarzı okullarda ve hıristiyan din

adamlarının faaliyetlerinde bir artış oldu. 1857 sonrasında eğitim ve öğretim sisteminde hissedilir bir değişim meydana geldi. İngiliz yönetimi fiilî ve resmî hâkimiyet yıllarında yeni okulların açılmasına malî ve hukukî destek verdi. Faal durumdaki eğitim kurumlarının yapısını Batı tarzı eğitim ve öğretime uygun hale getirdi. Kalkûta'daki Fort William College, İngilizler tarafından kurulup işletilen bağımsız kurumlar içinde en önde gelenidir. 10 Temmuz 1800 tarihinde açılan ve Bengal bölgesinde yürütülen ilmî ve dinî faaliyetlerin merkezi olan bu kolej Hint alt kıtasına gelen şarkiyatçı ve misyonerler için bir merkez vazifesi gördü. Batılılar'la birlikte birçok müslüman âlimin uzun yıllar öğretim üyeliği yaptığı kolej eğitim öğretim faaliyetlerinin yanında ilmî ve dinî eserlerin hazırlanmasına öncülük yaptı. Meselâ Ahd-i Cedid'in muhtelif kitaplarının bölgesel dillere çevirisini sağladığı gibi Kur'an-ı Kerim'in Urduca, Hanefî fıkının önemli kitaplarından *el-Hidâye*'nin İngilizce çevirisini yaptırdı. İngilizler'in elinde yeni bir şekilde sokulan eğitim kurumları arasında Râmpûr'daki Medrese-i Âliye (Uttar Pradeş, 1774), Kalkûta'daki Medrese-i Âliye (Batı Bengal, 1780), Patna'daki Medrese-i İslâmiyye Şemsülhüdâ (Bihâr, 1912) ve Ömerâbâd'daki Câmia Arabiyye Dârüselâm (Tamil Nadu, 1924) anılabilir. İngilizler bunları İslâmî tarzın yanında Batı tarzının da uygulandığı eğitim kurumları haline getirdi. Bu kurumların en meşhuru, Emîr Gâziddin Han (ö. 1122/1710) tarafından kendi adıyla kurulan ve 1825'te adı Delhi Anglo-Oriental College şekline çevrilen Delhi Koleji'dir. Burası İngiliz yönetimi tarafından yeniden düzenlenip iki bölüm halinde eğitime açıldı. İslâmî eğitim veren bölümü, Hint alt kıtasındaki İslâmî ara-

Hindistan'da
Kutub Minâr
Külliyesi
içinde yer alan
Alâeddin
Medresesi –
Delhi

Ahmedâbâd
Üniversitesi –
Hindistan

Hindistan'da
İngiliz
yönetimi
zamanında
kurulan
Aligarh
Üniversitesi
ve kapısı
üzerindeki arma

tirmalara gerek muhteva gerekse ürün bakımından önemli katkılar sağladı. Modern dönem Hint-İslâm tarihi yönünden tanınmış birçok ilim ve fikir adamı bu bölümde öğrenim gördü. Aloys Sprenger, müdürlük yaptığı dönemde (1844-1851) modern araştırma tekniklerinin hayata geçirilip ilmî standardın yükseltilmesine çalıştı. Kolej 1877'de Lahor'a intikal ettirildi ve Pencap Üniversitesi'nin nüvesini teşkil etti. Delhi Koleji 1917'de müslümanlarca kurulan Haydarâbâd Dekken'deki Osmâniye Üniversitesi ile Delhi'deki Câmia Milliye İslâmiyye'nin (1920) prototipi oldu. Aslında Câmia Milliye İslâmiyye, Şeyhülhind Mahmûd Hasan Diyûbendî'nin modern tarzdaki eğitimle geleneksel medrese sistemini birbirine yaklaştırma düşüncesinin ürünü olarak ve Aligarh Koleji'nin bu düşünceye yanaşmaması üzerine ortaya çıktı.

Hindistan menşeli olup şarkiyatçı karakter taşıyan çok sayıda cemiyet yaygın eğitim bakımından halk üzerinde hayli etkili oldu. Sonradan The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland'ın (Londra, 1823) çatısı altında toplanan bu cemiyetler yaygın faaliyetine ve kütüphane çalışmalarına da ağırlık verdi. İngiliz yönetimi zamanında kurulup ikili yapıya göre düzenlenen Aligarh Koleji (Mohammadan Anglo-Oriental College / Medresetü'l-ülûm, kuruluşu: 24 Mayıs 1875) daha çok Batı tarzı bir eğitim kurumudur. Seyyid Ahmed Han'ın İngiltere seyahatinin ardından Cambridge Üniversitesi'ni model alarak yapılandırma çalıştığı Aligarh Koleji, Hint alt kıtasındaki İslâmî ve modern eğitim tarihi bakımından büyük önem taşır. Zira burası hem Batı yanlısı hareketlere kaynaklık etti hem de İslâmcılar'ın gelişme imkânı bulduğu bir merkez oldu. Şiblî Nu'mânî, Hamîdüddin Ferâhî, Hilâfet Hareketi önderlerinden

Muhammed Ali Cevher, Muhtar Ahmed Ensârî gibi âlimler burada yetişmiş olmalarına rağmen Batı karşıtı hareketlerin ve ilmî faaliyetlerin planlayıcıları ve uygulayıcılarıdır. İleriki yıllarda Hindistan'ın bütün önemli merkezlerinde kurulan üniversite ve kolejlerde çağdaş bilimin yanında İslâmî ilimler de okutuldu. Hindistan'da Batı modelindeki üniversitelerin kurulması girişimleri 1854'lerde başladı ve 1902'ye kadar devam eden süreçte çok sayıda üniversite açıldı (Seyyid Nûrullah, s. 215 vd.). Böylece ilkokuldan başlayıp doktora aşamasına kadar devam eden Batılı öğretim sistemi Hindistan'ı egemenliği altına aldı. İngiliz yönetimi sırasında Hindistan'da yirmi üniversite kuruldu.

1857 sonrasında İngilizler'in Hint alt kıtasına tamamen hâkim olduğu dönemde müslümanlar da geleneksel, yarı modern ve modern tarzda eğitim kurumları açtı. Geleneksel eğitim kurumlarında cami her zaman merkezî rol oynadı. Diyûbend'de Çatta Camii'nin yanında kurulan Dârülülûm-i Diyûbend ve buraya bağlı çeşitli medreseler, Leknev'de açılan Dârülülûm-i Nedvetü'l-ulemâ, Ehl-i hadîs ekolü mensupla-

rının Delhi, Bopal ve Benâres'teki kurumları, Birelvîler'in muhtelif şehirlerdeki eğitim ve yayım kurumları, 1874'te Haydarâbâd Dekken'de ve başka yerlerde açılan ve bir ekole bağlı olmayan Câmia Nizâmiyye, Nizam College (Haydarâbâd Dekken, 1887) ve Medresetü'l-İslâh (Sarâyımîr-A'zamgarh, 1908) gibi medreseler ve eğitim kurumları Hint alt kıtasında eğitim ve öğretimin yeni bir çizgiye oturmasını sağladı. Bu arada zihniyet farklılığı eğitim ve öğretimdeki bu gelişmeye paralel şekilde oldukça arttı ve bunun toplumsal yansımaları görüldü. Ehl-i Kur'ân gibi çoğunluk tarafından dışlanan ve Kâdiyânîlik gibi İslâm dışı ilân edilen hareketler de kendilerine özgü eğitim ve öğretim faaliyeti yürüttüler (Kaur, tür.yer.). İngiliz yönetimi zamanında tamamen müslümanların inisiyatifinde kurulan ilk üniversite, öncesinde ciddi hazırlık çalışmalarının yapıldığı Haydarâbâd Dekken'deki Osmâniye Üniversitesi'dir. İkinci müslüman üniversitesi, Aligarh Koleji'ne alternatif olarak açılan Câmia Milliye İslâmiyye'dir. Aligarh'ta 1920'de kurulan üniversite kısa bir süre sonra Delhi'ye taşındı. Halen her iki üniversite İslâmî yapılarını büyük oranda koruyarak eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

İngilizler'in buradan çekilip bölgede Hindistan ve Pakistan adıyla iki devlet kurulunca her iki devlet özellikle İslâmî eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki önceliklerini değiştirdi. Pakistan dinî eğitime yeni imkânlar sağlarken Hindistan zamanla eğitim kurumlarından desteğini çekerek İslâmî eğitimi geriletti. Nitekim açıldığı yıllarda en gelişmiş eğitim kurumlarından sayılan Dârülülûm-i Nedvetü'l-ulemâ Hindistan Devleti'nin teşekkülünden sonra oldukça sıkıntılı günler geçirdi. Sadece Hemderd Vakfı tarafından Hindistan'da ve Pakistan'da açılan çeşitli seviyelerdeki eğitim kurumları güçlü gelir kaynakları ve sivil yapıları saye-

Diyûbend
Dârülülûmü -
Hindistan

Haydarâbâd
Dekken'de
Osmâniye
Üniversitesi
Güzeli
Sanatlar
Fakültesi –
Hindistan

sinde her türlü olumsuzluğa rağmen gelişme gösterdi. Büyük bir kısmı Hindistan'da kalan ilk önemli medreseler devletin genel tavrı ve Hindu çoğunluğun etkisiyle gerileme dönemine girdi ve bazıları kapandı. Ülkede demokrasinin yerleşmesi sayesinde bunlardan bir kısmı tekrar faaliyete başladı ve güçlendi. Müslümanlar tarafından bazı yeni eğitim kurumları açıldı. 1947-1971 yılları arasında Doğu ve Batı olarak varlığını sürdüren Pakistan'da eğitim ve öğretim faaliyetleri bütün çabalara rağmen istenen seviyeye ulaşamadı. Ülkede okuma yazma bilenlerin oranı 1990'larda % 25'e, 2006'da % 55-60'a çıkabilirdi. Bunların sadece % 5 veya 6'sı üniversite mezunudur (Shahzad, s. 336-337). Son yıllarda kadınların eğitimine daha fazla önem verilmekte, onlara yönelik eğitim veren üniversiteler ve kampüsler oluşturulmaktadır (bk. Anis Ahmad, tür.yer.).

Pakistan'da halen dinî eğitim büyük oranda medreselerde verilmektedir. Sayıları 20.000'i geçen medreselerde eğitim anlayışı ve seviyesi cemaatlere göre değişmektedir. Ağırlıklı olarak Diyûbendî, Ehl-i hadîs, Birelvî, Cemâat-ı İslâmî ve Şîî gruplarının hâkim olduğu medreselerin bir kısmında kızlar da eğitim görmektedir. Bu kurumlarda eğitim alan çok sayıda genç daha sonra bazı imtihanlara girerek lise ve üniversite denkliği elde etmektedir. Medreselerle ilgili bazı olumsuz değerlendirmeler sebebiyle devlet medreseleri kontrol altına almak için özel bir çaba içerisine girdi. Çeşitli sebeplerden kaynaklanan olumsuz etkiler yüzünden Pakistan medreselerinin bir kısmının yanlış uygulamaların odağı olduğu bir gerçektir. Çoğunlukla Serhad eyaletinde bulunan bu medreseler, özellikle Pencap ve Sind eyaletlerinde çok iyi eğitim veren bir kısım medreseleri de töhmet altında bıraktı (Binşık, *Dem Dergi*, sy. 3 [2008], s. 72-82). Medreselerin sistem içine alınıp devletin diğer kurumlarıyla uyumlu biçimde eğitim faaliyetini yürüttüğü ül-

ke olarak Bengladeş'ten bahsedilebilir. Bu ülkedeki medreselerde devlet kurumları tarafından öngörülen tamamlayıcı dersler okutulmakta, böylece medreseler diğer devlet okulları gibi kabul edilmektedir.

Ülkede medreseler dışında devlet okullarında dinî eğitim verilmektedir. Zülfikar Ali Butto din eğitimini ilkokuldan lise sona kadar zorunlu hale getirdi. Müfredata İslâmiyat adı verilen mecburi derse ek olarak 1973 anayasasının ve diğer kanunların hükümlerine göre Kur'an ve Arapça gibi dersler de konuldu. Ziyâülhak zamanında dinî eğitime daha fazla önem verildi. Bu çerçevede 1979'da Kâidia'zam Üniversitesi bünyesinde açılan İslâm Hukuk Fakültesi 1980'de İslâm Üniversitesi'ne çevrildi; 1985 yılında buraya uluslararası İslâm üniversitesi statüsü kazandırıldı. Ziyâülhak döneminde eğitim dili olarak Urduca öne çıkarıldı. İlk, orta ve yüksek öğretime çeşitli seviyelerde din dersleri konuldu veya mevcut olanlar artırıldı (Mazhar Muîn, s. 69-189). Üniversitelerin çoğunlukla Islamic Studies adlı fakülte ve bölümlerinde yüksek din eğitimi verilmektedir. Bunlar arasında Pencap, Karaçi, Peşâver, Bahâvelpûr, Mültan, Allâme İkbâl ve Uluslararası

İslâm üniversitelerindeki ilgili fakülte ve bölümler zikredilebilir. Buralarda lisans eğitiminin yanında yüksek lisans ve doktora öğrenimi de yapılmaktadır.

Pakistan'da ilk ve ortaöğretimde varlığını sürdüren özel sektör tarafından özellikle 2000'li yıllarda çok sayıda üniversite kuruldu. Bir kısım medresenin üniversite formuna benzer bir yapıya bürünerek öğretim faaliyetine devam ettiği söylenebilir. Pakistan'da eğitim dili her zaman bir problem olmuştur. Ülkede konuşulan mahallî diller genellikle eğitim dili olarak kullanılmamakta, onun yerine İngilizce ve Urduca tercih edilmektedir. Devletin, İslâmî literatür bakımından iyi bir mâzisi olan Urduca'ya geçiş için çaba göstermesine rağmen bunda yeteri kadar başarılı olunamadı. Ancak İngilizce ve Urduca'nın eğitim dili olarak kullanılması bazı fırsatların elde edilmesini de sağladı (Khalid – Fayyaz Khan, XCVI/2 [2006], s. 312-313; Allah Bakhsh Malik, s. 158-159).

BİBLİYOGRAFYA :

- S. M. Jaffar, *Education in Muslim India*, Delhi 1972; M. Takî Osmâni, *Nazrat âbira haule't-ta'limi'l-İslâmî fi Bâkistân*, Karaçi 1399/1979; Seyyid Nûrullah, *Târîh-i Ta'lim-i Hind: 1800-1965* (trc. Mes'ûdü'l-Hak), Karaçi 1981, s. 215 vd.; Fazlur Rahman, *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*, Chicago 1982, s. 43-83; Anis Ahmad, *Muslim Women and Higher Education*, Islamabad 1984; Seyyid Süleyman Nedvî, *'Arab u Hind key Ta'allukât*, Karaçi 1987, s. 106-172; Attaş Durrânî, *Hükümet-i Pâkistân key Terbiyeti İdârey*, İslâmâbâd 1990; Kuldîp Kaur, *Madrassa Education in India: A Study of its Past and Present*, Chandigarh 1990; Hurşid Ahmed, *Nizâm-ı Ta'lim: Nazariye, Rivâyet, Mesâ'il*, İslâmâbâd 1993; Menâzir Ahsen Geylânî, *Pâk ü Hind me Müselmânön ka Nizâm-ı Ta'lim u Terbiyet*, Lahor, ts., II, 110-170, ayrıca bk. tür.yer.; Allah Bakhsh Malik, *The Higher Education in Pakistan*, Lahore, ts. (Maqbool Academy), s. 158-159; *Pakistan Religious Education Institutions: An Overview*, Islamabad 2002; Liyâkat Ali Han

Câmia
Milliyye
Islâmîyye'nin
bahçesi
ve ana girişi -
Yeni Delhi /
Hindistan

Niyâzi, *Pakistan key liye Mişâli Nizâm-ı Ta'lim ki Teşkil: Ta'limât-ı Nebevi ki Rôşni meyn*, Lahore 2002; Mazhar Muin, *Pakistan meyn 'Arabî Zübân*, Lahor 2003, s. 69-189; Aamer Shahzad, *Pakistan Almanac Pakistan Affairs 2006*, Lahore, ts. (Rock Publications), s. 336-337; *Pakistan meyn Ta'lim aor Nicî Şu'be*, İslâmâbâd, ts. (Institute of Policy Studies); Ziaul Haque, "Muslim Religious Education in Indo-Pakistan", *IS*, XIV/4 (1975), s. 292; Salim Mansur Khalid – M. Fayyaz Khan, "Pakistan: The State of Education", *MW* (Special Issue Pakistan), XCVI/2 (2006), s. 312-313; Khalid Rahman – Syed Rashad Bukhari, "Pakistan: Religious Education and Institutions", a.e., XCVI/2 (2006), s. 332; Abdülhamit Birışık, "Batı İçin Pakistan Medreselerinin İfade Ettiği Anlam Üzerine Yerinden Bir Bakış", *Dem Dergi*, sy. 3, İstanbul 2008, s. 72-82; a.m.f., "Hindistan", *DİA*, XVIII, 94-101; a.m.f., "Mahmûd Hasan Diyûbendî", a.e., XXVII, 366-367; a.m.f., "Medrese", a.e., XXVIII, 333-337; Azmi Özcan, "Dârü'l-ülûm", a.e., VIII, 554.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

SAİYİD ATHAR ABBAS RIZVI

Endonezya. Endonezya'da eğitim ve öğretim çeşitli kademelere ayrılmıştır. İslâmî eğitim evlerinde, "langgar" denilen küçük ibadethanelerde veya hususi binalarda Kur'an öğretimi ve ilmiyah bilgileriyle başlar. Cava'da daha yüksek seviyedeki din eğitimi "pesantren" (santrilerin yeri) denilen geleneksel eğitim kurumlarında verilir. Bu okullarda okuyan talebelere "santri", hocaya "kiai" denir. Diğer Endonezya adalarındaki benzer eğitim kurumlarına Sumatra'nın Açe bölgesinde "rangkang", Minangkabau bölgesinde "surau" adı verilir. Pesantrenlerin tarihi Cava'da İslâm öncesi Hindu dönemine kadar gider. Geleneksel Cava edebiyatına göre "guru" denilen hocalar o dönemde Hindu-Budist mistisizmi ve felsefesinin öğretildiği okullar açmıştır. Guruların İslâmiyet'e girmesiyle bu okulların giderek pesantrenlere dönüştüğü ve öğrencilerin topluca müslüman olduğu ileri sürülmüştür. Demak vekâyi'nâmelerine göre pesantrenler, ilk defa XV. yüzyılın ikinci yarısında Cava'nın İslâmlaşmasında önemli rol oynayan "velî"ler tarafından kurulmaya başlandı. Dokuz velîden ilki kabul edilen Raden Rahmet'in (Sunan Ngampel) Doğu Cava'nın Surabaya şehri yakınlarındaki Ngampel-Denta'da, Sunan Giri'nin aynı şehrin kuzeyindeki Giri'de pesantrenler açtığı belirtilmektedir. Pesantrenler, diğer Endonezya adalarında yaşayan halkların da müslüman olmasında önemli rol oynamıştır. Pesantrenlerde hoca ve yardımcıların evleri, dershaneler, cami ve "pondok" adı verilen öğrenci yurtları bulunur. Pesantren hocası eğitimi gönüllü olarak yapar, geçimini de ziraî faaliyetlerle sağlar. Buralardaki cami ve yurtlar vakıf gelir-

leriyle inşa edilir. Talebelerin ders ve hoca seçiminde serbest olduğu pesantrenlerde belirli bir sınıf sistemi, müfredat programı, imtihan, diploma gibi uygulamalar yoktur. Burada öğrencinin mânevî ve ahlâkî durumunu yükseltmeye önem verilir ve daha çok kitap takip etme usulüne dayanarak ezberci bir eğitim sistemi uygulanır. XX. yüzyılın başlarına kadar pesantrenlerde sadece Kur'an-ı Kerim, Arapça ve klasik İslâmî ilimlerle Malay ve Cava dilleri okutulmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hollanda sömürge hükümeti tarafından Batı tipi okullar açılıp 1920'lerden sonra müslüman cemiyetlerin kurduğu özel ve modern eğitim kurumları olan medreseler faaliyete geçinceye kadar pesantrenler Endonezyalılar'ın yegâne eğitim kurumuydu. Günümüzde sayıları 5000'i aşan pesantrenlerin çok azı yüksek okul seviyesindedir. Bazıları resmî müfredat programları uygulayan ilk, orta ve lise seviyesinde medreseler, genel ve meslekî okullar açarak modern eğitim vermeye başladılar. Doğu Cava'nın Ponorogo şehri yakınlarındaki Gontor'da bulunan Pondok Modern en çok tanınan pesantrenlerdendir. Doğu Cava'nın Jombang şehri civarında Kiai Hâşim Eş'arî tarafından 1899'da kurulan, birçok müslüman lider ve medrese hocasının yetiştiği Tebuireng Pesantreni 1970'li yılların sonunda Hâşim Eş'arî Üniversitesi'ne dönüştürüldü.

Hollanda sömürge hükümeti, 1848'de Cava'da toplumun üst tabakasından öğrencilerin girebildiği ilkokul seviyesinde okullar, ardından bunlara öğretmen yetiştirmek için başka okullar, Cakarta'da Dokter-Djawa adıyla sağlık memuru yetiştirecek bir okul (1851), idarî personel ihtiyacını karşılamak amacıyla Bandung, Magelang ve Prabalingga gibi büyük şehirlerde Hoofdenschoolen adı altında mek-

tepler kurdular. Sayı ve kalite bakımından yetersiz olan yarı meslek okulu niteliğindeki bu okullar zaman içinde çeşitli değişikliklere uğradı. Sömürge hükümeti 1893 yılından itibaren iki tip ilköğretim okulu açmaya başladı. Bunlar, aristokrat ailelerin çocukları ile yarı meslek okullarını bitiren öğrencilerin girebildiği birinci sınıf yerli okullar ve okuma yazma öğretmeyi hedefleyen ikinci sınıf yerli okullardı. 1906'dan sonra eğitim ve öğretimi geliştirmek amacıyla ikinci sınıf yerli okulların sayısı arttırılmaya ve ilk defa köy okulları kurulmaya başlandı. 1909 yılı sonu itibarıyla 723 köy okulu vardı; bu rakam 1912'de 2500'e ulaştı. Birinci sınıf yerli okulların ihtiyaca cevap verememesi üzerine 1914'te yedi yıllık Hollanda yerli okulları açılmaya başlandı, ayrıca istenen seviyede eğitim veremeyen ikinci sınıf yerli okullar da standart okullara dönüştürüldü. Hollanda yerli okulları daha sonra ülkedeki Avrupa okulları seviyesine çıkarıldı ve Avrupalılar'a açık olan bu okullara Endonezyalılar'ın da girmesi sağlandı. Ailelerin çocuklarını Hollandaca eğitim yapan sömürge okullarına göndermek istemeleri üzerine hükümet, Endonezyalılar için ikinci sınıf yerli okulları veya standart okulları bitirenlerin girebildiği, Avrupa ilkokulları seviyesinde "schakelschool" denilen yeni okullar kurmaya başladı (1922). Memur yetiştirmeyi amaçlayan Hoofdenschoolen adlı okullar, 1900'de yeniden düzenlenip daha önce kurulan yerli idareci yetiştirme okulları gibi ortaokul seviyesindeki okulların müfredat programına yaklaştırılmaya çalışıldı. Sağlık memuru ihtiyacını karşılamayı amaçlayan Dokter-Djawa okulu, 1902'de islah edilerek üç yıllık bir hazırlık sınıfından sonra altı yıl eğitim veren yerli doktor yetiştirme okuluna çevrildi. 1904'te bu okul mezunlarına Hollanda'da tıp fakültelerine gir-

Endonezya'nın Sulavesi adasındaki Palu'da dini bir okul ve öğrencileri